

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ТА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES AND MILITARY CRIMES IN THE SECTOR OF SECURITY AND DEFENSE

Ковальова Т.І., к.ю.н.,
старший викладач кафедри державної безпеки факультету забезпечення державної безпеки
Київський інститут Національної гвардії України

Ковальов Р.М., начальник відділу організаційно-адміністративної роботи управління
організаційно-апаратної роботи департаменту персонального штабу
Головне управління Національної гвардії України

За весь час свого існування людство завжди використовувало війну як ефективний, але водночас безжалюсний спосіб вирішення конфліктів або досягнення своїх політичних та економічних потреб. За свідченнями вчених, у світі за його історію було спричинено понад 15 тисяч війн, які забрали мільярди людських життів.

Метою війни є знищення військового потенціалу ворожої держави, його збройних сил, техніки, військових об'єктів з метою досягнення певних політичних цілей.

Об'єктом нападу не можуть бути особи та об'єкти, які не є військовими. Незаконне вторгнення Росії в Україну є незаперечним злочином. Проте варто розібратися, за яку саме війну чи воєнний злочин агресор понесе відповідальність. Різниця між цими двома поняттями в правовому полі досить істотна.

Статтю присвячено особливостям розмежування військових злочинів і військових злочинів, а також актуальним питанням відповідальності за їх вчинення. Подано визначення військового злочину різними дослідниками, вказано нормативне закріплення військових злочинів у законодавстві, норми про військові злочини.

Окреслено актуальність проблеми, а також об'єкт і предмет дослідження. Для аналізу були використані різні джерела, зокрема законодавчі акти, наукові публікації та звіти.

Актуальність зазначеного питання визначається необхідністю розуміння понять війни та військового злочину, їх наукового висвітлення та нормативного закріплення, а також відповідальності за їх вчинення, оскільки різниця між цими поняттями в правовому полі є досить суттєвою.

Метою статті є розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочин, встановлення відмінностей між ними, а також дослідження актуальних питань притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у їх скоєнні.

Ключові слова: воєнні та військові злочини, сектор безпеки та оборони, нормативно-правове забезпечення, кримінальна відповідальність, міжнародне право.

Throughout its existence, mankind has always used war as an effective, but at the same time, ruthless way of resolving conflicts or achieving its political and economic needs. According to the testimony of scientists, more than 15 thousand wars were caused in the world during its history, which took billions of human lives.

The purpose of war is to destroy the military potential of the enemy state, its armed forces, equipment, military facilities, with the aim of achieving certain political goals.

The object of the attack cannot be persons and objects that are not military. Russia's illegal invasion of Ukraine is an undeniable crime. However, it is worth figuring out for which war or war crime the aggressor will bear responsibility. The difference between these two concepts in the legal field is quite significant.

The article is devoted to the specifics of distinguishing between war crimes and war crimes, as well as topical issues of responsibility for their commission. The definition of a war crime by various researchers is given, the normative consolidation of military criminal offenses in the legislation, the norms on war crimes are indicated.

The relevance of the problem, as well as the object and subject of the research are outlined. Various sources were used for the analysis, including legislative acts, scientific publications and reports.

The relevance of the mentioned issue is determined by the need to understand the concepts of war and military crime, their scientific coverage and normative consolidation, as well as responsibility for their commission, because the difference between these concepts in the legal field is quite significant.

The purpose of the article is to distinguish between the concepts of "war" and "military" crime, to establish the differences between them, as well as to study the relevant issues of bringing to criminal responsibility the persons guilty of their commission.

Key words: war and war crimes, security and defense sector, legal framework, criminal responsibility, international law.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. Російська Федерація розпочала новий етап війни проти України – повномасштабне вторгнення, метою якого було придушення організованого опору Сил оборони України та швидке захоплення території нашої держави.

У зв'язку із військовою агресією Російської Федерації проти України Президентом України підписано Указ від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», відповідно до якого військовим командуванням разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування запроваджено та здійснюється передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження, необхідні для забезпечення

оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [1].

З метою забезпечення оборони держави, підтримання бойової готовності Збройних Сил України та інших військових формувань відповідними указами Президента України оголошено та проведено загальну мобілізацію, під час якої тисячі громадян призвано на військову службу.

Актуальність зазначеного питання зумовлена необхідністю розібратися в поняттях воєнного та військового злочину, їх науковому висвітленні та нормативному закріпленні, а також відповідальності за їх вчинення, адже різниця між цими поняттями у юридичній площині досить суттєва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання воєнних та військових злочинів, а також відпові-

дальності за них займалися такі дослідники, як В. А. Базов, О. М. Броневська, М. М. Гнатівський, Н. В. Дрьоміна, А. В. Картавцев, Т. Р. Короткий, Ю. А. Кричун, А. А. Маєвська, В. О. Навроцький, О. Р. Наден, В. П. Пилипенко, В. П. Попович, В. М. Репецький, П. І. Репешко, М. І. Хавронюк, В. М. Лисик та ін. Були проаналізовані різні думки кримінально-правового аналізу як термінології так і самої суті певних положень зазначеної статті.

Проте, незважаючи на деяку лінгвістичну співзвучність зазначених понять, вони містять зовсім інші значення в юридичній площині, а також механізми притягнення до відповідальності за їх вчинення.

Метою статті є розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочин, встановлення відмінностей між ними, а також дослідження актуальних питань притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у їх вчиненні.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи поняття воєнного злочину, слід зазначити, що мова йде, перш за все, про порушення законів та звичаїв війни. Воєнні злочини належать до сфери виключно міжнародного кримінального права та відносяться до міжнародно-правових злочинів.

Вважається, що термін «воєнний злочин» виник у 1864 році, коли було прийнято Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих воїнів в діючих арміях, та ряд інших документів, що регламентували правила ведення бойових дій. Водночас слід зазначити, що правила регламентування та обмеження методів ведення бойових дій з'явилися ще в III тисячолітті до н. е. в Єгипті, а надалі і в інших державах [2, с. 120–125].

Вперше в міжнародному гуманітарному праві порушення законів та звичаїв війни, як дій, які мають переслідуватись у судовому порядку, зазначаються у Версальському мирному договорі 1919 року, підписаному по закінченню Першої світової війни. Так, відповідно до статті 228 Договору німецьким урядом визнано за союзними та об'єднаними державами право їх військових судів на притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у вчиненні дій, що суперечать законам та звичаям війни.

По завершенню Другої світової війни в 1945 році створено перший Міжнародний воєнний трибунал (м. Нюрнберг), у статті 6 Статуту якого закріплено, що воєнним злочином визнається порушення законів та звичаїв війни, такі як: вбивство, катування чи взяття у рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивство чи катування військовополонених чи осіб, які знаходяться у морі; вбивство заручників; пограбування державної чи приватної власності; безглузде знищення міст чи сіл; розорення, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини.

Також слід згадати про Нюрнберзькі принципи, які було сформовано на основі положень Статуту, відповідно до яких:

- будь-яка особа, яка здійснила будь-яку дію, що відповідно до міжнародного права вважається злочином, несе за такі дії відповідальність і має бути покарана;

- та обставина, що відповідно до національного права не встановлено покарання за будь-яку дію, що відповідно до міжнародного права вважається злочином, не звільняє особу, яка його вчинила, від відповідальності за міжнародним правом;

- та обставина, що будь-яка особа, яка здійснила дію, що відповідно до міжнародного права вважається злочином, діяла як голова держави чи відповідальна посадова особа уряду, не звільняє таку особу від відповідальності за міжнародним правом;

- та обставина, що будь-яка особа діяла на виконання наказу свого уряду чи начальника, не звільняє таку особу від відповідальності за міжнародним правом, якщо свідомий вибір був фактично для неї можливим;

- кожна особа, яка обвинувачується в скоєнні міжнародно-правового злочину, має право на справедливий розгляд своєї справи на підставі фактів та права.

У 1998 році відповідно до Римського Статуту засновано Міжнародний кримінальний суд, як постійний орган, що має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, та доповнює національні системи кримінального правосуддя [3].

Слід зазначити, що Римським Статутом до найбільш тяжких злочинів віднесено: злочин геноциду, злочин проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, а в статті 8 закріплено найширший перелік воєнних злочинів, які умовно поділяються на:

- грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції;

- інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, у встановлених рамках міжнародного права;

- інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів, базуючись на положеннях чотирьох Женевських конвенцій 1949 року [3; 4].

Розглядаючи питання воєнних злочинів, слід зазначити основні їх ознаки, а саме:

1. Об'єктивна сторона даних дій вчиняється під час та безпосередньо пов'язана зі збройним конфліктом.

2. Вчинення дій, що вважаються грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

3. Такі дії, за загальним правилом, мають вчинятися комбатантами (тобто особами що володіють правом вести бойові дії від імені держави та уповноважені на це нею) або особами, які володіють правом їм наказувати вчиняти певні дії.

4. Перелік об'єктів, що можуть бути ціллю протиправного посягання, закріплено в нормах міжнародного гуманітарного права та користується його захистом.

5. Суб'єктивною стороною даних протиправних дій є умисел чи груба необережність [1].

За скоєння воєнних злочинів передбачено кримінальну відповідальність на національному та міжнародному рівні. Розглядаючи відповідальність за воєнні злочини, слід зазначити що її несуть комбатанти, а також особи, що віддають їм накази, тобто міжнародним правом встановлено не тільки особисту відповідальність за воєнні злочини, а й також командну відповідальність.

Притягнення до відповідальності здійснюється за результатами розгляду судових справ у Міжнародному кримінальному суді (м. Гаага, Нідерланди) або у створених судах *ad hoc* (трибуналах), наприклад, Міжнародний кримінальний трибунал по Югославії та Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді. Нюрнберзькі та Токійські трибунали також є судами *ad hoc*. Також національні суди України можуть розглядати кримінальні справи за вчинення воєнних злочинів, передбачених кримінальним кодексом.

Також слід відмітити, що згідно норм міжнародного права термін давності не може бути застосовним до воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що закріплено у Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності» від 1968 року та Конвенції держав-учасниць Ради Європи «Про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів».

Як було зазначено вище поняття «воєнний злочин» не тотожне поняттю «військовий злочин». Так, воєнні злочини – це міжнародні злочини, порушення міжнародних законів та звичаїв війни, перелік яких перераховано в статті 8 Римського Статуту.

Поняття військового злочину визначено безпосередньо частиною 1 статті 401 Кримінального кодексу України. Так, військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX Кримінального кодексу України кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [5].

На відміну від воєнних злочинів, військові злочини можуть вчинятися не тільки під час війни, а й в мирний час (наприклад, порушення статутних взаємовідносин, непокоря начальству, знищення або пошкодження військового майна тощо). Водночас, слід зазначити, що ряд військових злочинів, визначених Кримінальним кодексом України, за своїм складом співпадають з воєнними злочинами, визначеними Римським Статутом, а саме: мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею. Воєнні злочини включають серйозні порушення законів та звичаїв війни, такі як неправомірне вбивство, пограбування, побиття та погане поводження з військовополоненими, напади на цивільних осіб, неправомірне використання сили, знищення цивільної інфраструктури.

Слід відмітити, що ключовою відмінністю є те, що: воєнні злочини – порушення міжнародних законів та звичаїв війни; військові злочини – порушення порядку проходження військової служби, незалежно від наявності чи відсутності війни.

Водночас, для військових злочинів цілком характерними залишаються і загальні ознаки злочину. До специфічних ознак військового злочину віднесені спеціальні:

- 1) об'єкт посягання – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби;
- 2) суб'єкт – військовослужбовець, а у разі вчинення більшої кількості військових злочинів також і військовозобов'язаний під час проходження останнім навчальних (перевірних) або спеціальних зборів;
- 3) кримінальна протиправність – визнання діяння військовим злочином тільки в тому разі, якщо воно прямо передбачене у розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України.

Слід зазначити, що в демократичних ліберальних державах склалися різні підходи до регулювання правопорушень, вчинених військовослужбовцями під час несення служби, тобто щодо військових злочинів [6].

24 січня 2023 року Президентом України підписано Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» [7].

Необхідністю прийняття зазначеного Закону слугувало те, що запроваджений з 24 лютого 2022 року на всій території України воєнний стан передбачає особливий правовий режим, що вводиться в Україні у зв'язку зі збройною агресією, та вносить певні особливості у практику застосування діючого законодавства, окреслюючи проталини у практиці застосування норм кодексів при визначенні судами покарань особам, які вчинили військові кримінальні або адміністративні правопорушення під час воєнного стану чи в бойовій обстановці. Внаслідок цього мали місце неоднакового застосування судами норм вказаних кодексів під час ухвалення рішень по суті, що негативно впливало на стан військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України. Крім того, судами розглядалася значна кількість справ, як у кримінальному, так і в адміністративному провадженні за такі правопорушення, як самовільне залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби.

Ураховуючи триваючу фазу війни та оголошений воєнний стан в Україні, зазначені факти свідчать про актуальність принципу невідворотності справедливого покарання за скоєння правопорушень під час виконання обов'язків військової служби, а також недопущення нівелювання ним.

Підсумовуючи інформацію, можна сказати, що воєнні злочини – вчиняються виключно на війні, а військові злочини – вчиняються виключно у війську. Розв'язавши криваву війну в Україні, РФ вчинила дії, які не мають виправдання, ні з військової, ні з моральної точки зору. Вбивства цивільного населення, обстріли дитячих садочків, лікарень і житлових будинків, провокування екологічних катастроф, розстріл шкільних автобусів і «швидких», застосування крилатих ракет по житловим масивам – це неповний перелік воєнних злочинів, вчинених вищим воєнно-політичним керівництвом РФ. Злочинів, які не мають терміну давності та за вчинення яких немає амністії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 07.12.2023).
2. Поняття та ознаки воєнних злочинів Альманах міжнародного права / В. М. Репецький, В. М. Лисик. – Одеса: Фенікс, 2009. С. 120–125.
3. Римський Статут Міжнародного кримінального суду, м. Рим, 17 липня 1998 року. від 01.07.2002. № 995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 12.12.2023).
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Міжнародний документ від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_1534#Text (дата звернення: 05.01.2024).
5. Кримінальний Кодекс України : зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 2341-III в ред. від 05.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.12.2023).
6. Кричун Ю. А. Воєнні та військові злочини в кримінальному праві України: особливості та співставлення з міжнародним кримінальним правом та зарубіжним законодавством. *Наукові записки*. Серія: право. 2022. № 13. URL: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/214> (дата звернення: 07.12.2023).
7. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Закон України від 13 грудня 2022 року № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text> (дата звернення: 12.12.2023).